

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מטות-מסעי, תשע"ב
מספר 976

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

התמודדות האדם עם נדרו יאיר ברקאי

"איש פי ידר נדר לה' או... שבועה לאסור אסור על נפשו, לא יחל דברו ככל היציא מפיו יעשה" (ל:ג). לעתים אדם נודר נדר בגלל התרגשות גדולה שהוא מצוי בה, היכולה לנבוע מפחד בגלל סכנה שהוא נקלע אליה או בגלל מצוקה שהוא מבקש להיחלץ ממנה. לעתים הנדר הוא בשל משאלת לב חשובה של הנודר, שעל מנת לתת תוקף של שבועה למאווי נפשו הוא נודר נדר. אך לא פעם, בבוא העת לקיים את הנדר, האדם מתקשה בקיומו. להלן נעיין בשני סיפורי מקרא העוסקים בנדורים.

א. נדר יעקב

בדרכו של יעקב לחרן התגלה אליו ה' בבית-אל בחלום הסולם. עם יקיצתו התפעם יעקב מחוויית ההתגלות ונדר נדר (בר' כח:כ-כב):

וידר יעקב נדר לאמר אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבוש. ושבתני בשלום אל בית אבי והיה ה' לי לאלהים. והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים וכל אשר תתן לי עשור אעשרנו לך.

רישומם של המעמד והנדר נחרטו היטב בזיכרונו של יעקב וליווהו לאורך כל הדרך עד בואו לחרן ואף בעשרים השנים שעשה בבית לבן. בעת שניסה לשכנע את נשיו לברוח מבית אביהן ולשוב עמו לארץ כנען, ציטט יעקב את דברי ה' כך: "אנכי הָאֵל בית אל אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר עתה קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך" (שם יג), אף שבפועל לא הזכיר ה' את נדרו. מדברי יעקב עולה שקיום הנדר נראה לו חשוב מאוד והקנה משנה-תוקף לצו האלוקי לשובו ארצה. יעקב אף הדגיש את דחיפות הביצוע באמצעות המילה "עתה", שלא נאמרה בצו המקורי.

לקראת מפגשו המאיים עם עשו, עם שובו לארץ כנען, התפלל יעקב לה' וחזר והזכיר את הבטחת ה' אליו בהתגלות בבית-אל (לב:י-יג). לאחר המפגש המרגש עם עשו, שנגמר בכי טוב, המשיך יעקב בדרכו לארץ כנען, כשפניו מועדות, כנראה, לבית-אל לקיום הנדר (כח:כב). אך בדרך בחר יעקב לשבת בסוכות, ולפי המתואר בתורה לא היה מדובר בישיבה ארעית: "ויעקב נסע ספטה ויבן לו בית ולמקנהו עשה ספת על פן קרא שם המקום סכות" (לג:יז).

יעקב בנה בית ולא הסתפק בנטיית אוהל, ואף למקנהו לא הסתפק בהקמת גדרות אלא הקים סוכות. לפנינו סממנים של ישיבה ממושכת, והתורה מוצאת לנכון לפרטם, שאם לא כן מדוע לא הסתפקה בציון מקום החניה בלבד? ואכן, רש"י המתבסס על המדרש (בראשית רבה עח, יז עמ' 936) כותב על אתר: "ויבן לו בית – שהה שם שמונה עשר חדש, קיץ וחורף וקיץ. 'סכות' קיץ, 'בית' חורף, 'סכות' קיץ". אך לא זו בלבד, אלא שגם כאשר עזב יעקב את סוכות, לא שם פעמיו לבית-אל, אלא (לג: יח-כ):

* ד"ר יאיר ברקאי הוא ראש המכללה האקדמית הדתית למורים ליפשיץ בירושלים.

וַיָּבֵא יַעֲקֹב שָׁלֹם עִיר שָׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן בְּבֹאוֹ מִפְּדַן אֲרָם וַיַּחֲזֵן אֶת פְּנֵי הָעִיר. וַיִּקַּן אֶת חֶלְקֵת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר נָטָה שָׁם אֶהְלוֹ מִיַּד בְּנֵי חַמּוֹר אָבִי שָׁכֶם בְּמַאֲהָ קֶשֶׁטָה. וַיַּצֵּב שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לוֹ אֶל-אֶלֹהֵי יִשְׂרָאֵל.

התורה מדגישה שיעקב הגיע שלם, כפי שהבטיחו ה' בהתגלות בבית-אל¹, על מנת לרמוז לנו שוב שיעקב לא נהג כמצופה, דהיינו לא הזדרו לשוב לבית-אל לקיים את נדרו.² ההדגשה באה גם בשימוש שעושה הכתוב במילה "שם". היא נכפלת כאן ונכפלת פעמיים בסיום האירוע, בהתגלותו הבאה של ה' ליעקב (לה:א-ז):

וַיֹּאמֶר אֶל-לְהִים אֵל יַעֲקֹב קוּם עֲלֵה בֵּית אֵל וְשָׁב שָׁם וַעֲשֵׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל-הַנִּרְאָה אֵלַיךָ בְּבָרְחֶךָ מִפְּנֵי עֲשׂוֹ אַחִיךָ. וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֵל בֵּיתוֹ וְאָל כָּל אֲשֶׁר עָמַד הָסְרוּ אֶת אֱלֹהֵי הַנִּכְר אֲשֶׁר בְּתוֹכְכֶם וְהִטְהַרוּ וְהַחֲלִיפוּ שְׂמֹלְתֵיכֶם. וְנִקְוָמָה וְנַעֲלֵה בֵּית אֵל וְאֶעֱשֶׂה שָׁם מִזְבֵּחַ לְאֵל-הָעֵנָה אֲתִי בַיּוֹם צְרָתִי וַיְהִי עִמָּדִי בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר הִלַּכְתִּי... וַיָּבֵא יַעֲקֹב לְיוֹזֵה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן הוּא בֵּית אֵל הוּא וְכָל הָעָם אֲשֶׁר עָמַד. וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אַחִיו.

יש להבחין שבפעמיים הראשונות המילה "שם" מכוונת לשכם, ואילו בארבע הפעמים האחרונות מדובר בבית-אל. הסיפור המקראי מקנה למילה המנחה "שם" משנה-תוקף בהעניקו לה דו-משמעות, באמצעות העימות בין שני המקומות שהיא מופיעה בהם. יתרה מזאת, באזכור האחרון התורה מוסיפה את המילה "כ"י" (פס' ז) וכך מדגישה ששם (בבית-אל) נגלה אליו ה' בברחו מפני אחיו ושם נדר את נדרו לבנות בית א-להים, ולא בשכם!

חז"ל במדרש והמפרשים לימדונו שאונס דינה היה עונש ליעקב על השהיית קיום נדרו. טענה זו נאמרת במפורש אצל רש"י: "קום עלה" – לפי שאיחרת נדרך ("ג: בדרך) נענשת ובא לך זאת מבתך", ורד"ק אף מוסיף ומפרט:

"ושב שם" – רצה לומר שיתעכב שם עד שיבנה בית לשם א-להים כמו שנדר, ורמז לו בזה שנגלה לו בשכם, כי זה שקרה לו בדבר בתו זה שאיחר בדרך ובנה בסכות בית וקנה לו בשכם חלקת השדה כאלו רצה לשבת שם, והוא היה לו לבא דרך ישרה לבית-אל לשלם נדרו ומיד ילך אל אביו ולא יתעכב כל כך בדרך, לפיכך נענש בדבר הזה. וכן במדרש (תנחומא וישלח סימן ח):

אמר לו הקב"ה לא הגיעוך הצרות האלו אלא על שאחרת את נדרך, אם את מבקש שלא יגיעוך עוד צרה "קום עלה בית אל ועשה שם מזבח" לאותו מקום שנדרת לי שם נדר.

ב. נדר יפתח

הנדר השני הוא נדרו של יפתח (שופ' יא:ל-לא):

וַיֵּדֶר יַפְתָּח נָדָר לַה' וַיֹּאמֶר אִם נָתַן תַּתֶּן אֶת בְּנֵי עַמּוֹן בְּיָדִי. וְהָיָה הַיּוֹצֵא אֲשֶׁר יֵצֵא מִדְּלַתִּי בֵּיתִי לְקִרְאָתִי בְּשׁוּבִי בְּשָׁלוֹם מִבְּנֵי עַמּוֹן וְהָיָה לַה' וְהַעֲלִיתָהּ עוֹלָה... וַיָּבֵא יַפְתָּח הַמְצַפֶּה אֵל בֵּיתוֹ וְהָיָה בְּתוֹ יֵצֵאת לְקִרְאָתוֹ בְּתַפִּים וּבְמַחֲלוֹת וְרַק הִיא חֲדִידָה אֵין לוֹ מִמֶּנּוּ בֶן אוֹ בַת. וַיְהִי כִּרְאוֹתוֹ אוֹתָהּ וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו וַיֹּאמֶר אֶהְיֶה בְּתֵי הַכְּרַע הַכְּרַעַתִּי וְאֶת הַיִּית בְּעַכְרִי וְאֶנְכִּי פְצִיתִי פִּי אֵל ה' וְלֹא אוּכַל לָשׁוּב.

דברי יפתח עמומים. כיצד יכול להתחייב להקריב את היוצא מביתו לקראתו? ואם כלבו ירוץ לקראתו בשובו? לכן פרשנים רבים סבורים שיפתח התכוון להקדשת האדם שיצא לקראתו לעבודת ה' ולא להקרבה על המזבח. אך המשך הסיפור אינו מאשש דעה זו, כי אין זה מובן מדוע הקדשת בתו לעבודת ה' מחייבת תגובה כה קשה? ועוד, הכיצד הקדשה כזו (=סוג של נזירות) הפכה לאבל לאומי? ו"יהי מקץ שנים חדשים ותשב אל אביה ויעש לה את נדרו אשר נדר והיא לא ידעה איש ותהי חק בישראל. מימים ימימה תלכנה בנות ישראל לתנות לבת יפתח הגלעדי ארבעת ימים בשנה" (שם לט-מ).

חז"ל ביקרו את נדרו של יפתח (מדרש תנחומא [בוכר] פרשת בחקותי, סימן ז):

¹ המפרשים חלוקים אם "שלם" שם מקום הוא (רשב"ם, חזקוני) או שם תואר, ולהבהרת הטיעון המרכזי במאמר אני מעדיף את ההסבר של שם התואר, כפירושיהם של רש"י (בעקבות שבת לג: ובראשית רבה עט ה, עמ' 940), ראב"ע, רד"ק, רמב"ן, ספורנו ואחרים.

² ועיינו בדברי ספורנו שסבור כי יעקב בנה את המזבח בשכם כהתחלת קיום נדרו. לעניות דעתי, קשה לקבל את פירושו, כפי שיתברר להלן.

וכן אתה מוצא ביפתח הגלעדי, מפני שלא היה בן תורה איבד את בתו, אימתי בשעה שנלחם עם בני עמון ונדר, שנאמר... והיה היוצא וגו', באותה שעה כעס עליו הקב"ה, אמר הקב"ה: אילו יצא מביתו כלב או חזיר או גמל יקריב לפני? ! זימן לו הקב"ה בתו, שנאמר "וְהִנֵּה בָתּוֹ יֵצֵאת לְקָרְאתוֹ... אמרה לו בתו: אבי שמא כתיב בתורה שיקריבו נפשות בניהם על גבי המזבח, והלא כתיב [אדם כי יקריב מכם קרבן לה'] "מִן-הַפְּהֵמָה מִן-הַפֶּקֶר וּמִן-הַצֶּאֱנָן" וגו' (ויק' א:ב), מן הבהמה ולא מן בני אדם? ! אמר לה בתי נדרתי והיה היוצא וגו', (אמרה לו): יעקב אבינו שנדר "וְכָל אֲשֶׁר תִּתֶן-לִי עֲשֶׂר אֲעֹשְׂנֶנּוּ לָךְ" (בר' כח:כב), ונתן לו הקב"ה שנים עשר שבטים, שמא הקריב אחד מהם, (ולא עוד הלא חנה כשהיא נודרת ואומרת "וּנְתַתִּיו לָהּ כָּל-יְמֵי חַיָּיו" (שמו"א א:יא), שמא הקריבה את בנה להקב"ה), כל הדברים האלה אמרה לו, ולא שמע אליה.³

דומה שסיפור נדר יפתח בא ללמדנו כמה יש להיזהר כשנודרים נדר. גם כאשר אדם מבקש לתת תוקף של קדושה למחשבותיו, עליו לחשוש שמא לא יוכל לשמור מוצא פיו ויבולע לו ח"ו.

³ יש צורך להסביר את חוסר ההלימה בין הנאמר במדרש לבין תגובת בת יפתח בפרקנו: "וְהִתְאַמֵּר אֵלָיו אָבִי פְּצִיתָה אֶת פִּיךָ אֶל ה' עֲשֵׂה לִי כְּאֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּיךָ אֲחֵרֵי אֲשֶׁר עָשָׂה לָךְ ה' נְקֻמוֹת מֵאִיְבֹיךָ מִבְּנֵי עַמּוֹן" (לו), אך אכמ"ל.